

УДК 347.44(477)

НЕВИЗНАННЯ І ОСПОРЮВАННЯ ПРАВА ЯК ПІДСТАВИ ОХОРОНИ І ЗАХИСТУ В ДОГОВІРНОМУ ПРАВІ

Дарина КУШЕРЕЦЬ,

кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту зовнішньоекономічної діяльності
Університету сучасних знань

SUMMARY

The article investigates the legal nature of these legal categories as recognize and challenge the law in the system of civil law contracts. Reveals the scientific views of the legal profession to recognize the nature of law and challenge the law, defined in common law phenomena and data are allocated their specific characteristics. Grounded in contract law Ukraine challenge civil right or interest is actually impossible, and therefore can not be the basis of protection or the protection of property rights of the parties. The study of judicial practice and legal positions of the Supreme Court of Ukraine arguments referring to the category of non-recognition grounds for the protection of property rights of the parties in contract law.

Key words: recognition, challenge, contract law, property rights, grounds and health protection violation, civil contract.

АНОТАЦІЯ

Статтю присвячено дослідженню правової природи таких юридичних категорій, як невизнання та оспорювання права в системі цивільно-правових договорів. Розкрито наукові погляди вчених-правників на суть невизнання права та оспорювання права, визначено спільні риси правових явищ та виокремлено їх специфічні особливості. Обґрунтовано, що в договірному праві України оспорювання цивільного права або інтересу фактично є неможливим, а тому не може бути підставою захисту чи охорони майнових прав сторін договору. На підставі дослідження судової практики та правових позицій Верховного Суду України аргументовано віднесення категорії невизнання до підстав до охорони майнових прав сторін у договірному праві.

Ключові слова: невизнання, оспорювання, договірне право, майнові права, підстави охорони і захисту, порушення, цивільно-правовий договір.

Постановка проблеми. Кожного дня як фізичні, так і юридичні особи вступають у цивільні відносини, набуваючи, змінюючи чи припиняючи при цьому свої як майнові, так і особисті немайнові права. У той же час такі правовідносини виникають там, де мають місце юридичні факти, з якими закон пов'язує виникнення, зміну чи припинення певних суб'єктивних прав та обов'язків особи.

Договірні зобов'язання не є виключенням з цього процесу. Не дивлячись на те, що для договірних правовідносин часто характерним є їх письмове оформлення із чітким визначенням тих чи інших юридичних умов, прав та обов'язків сторін, строків вчинення сторонами певних дій з наявністю матеріальної відповідальності при порушенні договірних зобов'язань — це ще не свідчить про відсутність загрози виникнення між сторонами конфліктних ситуацій. Враховуючи обставини, законодавець застосовує універсальну юридичну «формулу» захисту, за якою «кожна особа має право на захист свого цивільного права в разі його порушення, невизнання або оспорювання» (ч. 1 ст. 15 ЦК України).

Актуальність теми дослідження підтверджується тим, що на даний час не існує усталеної та єдиної думки серед вчених правників щодо існування в договірному праві таких підстав до захисту майнових прав суб'єктів

договірних відносин, як невизнання та оспорювання права. Науковий доробок у цьому напрямку є досить незначним, що свідчить про необхідність подальших наукових досліджень цього напрямку.

Науковий аналіз питання невизнання і оспорювання права як підстав охорони і захисту прав суб'єктів здійснювався вітчизняними та зарубіжними вченими, зокрема С. Бервено, Е. Качаловою, О. Мацегорін, Л. Григор'євою, С. Павловською та іншими цивілістами, які торкались цієї теми при дослідженні як окремих видів договорів, так і при вивченні інституту захисту в цивільному праві в цілому.

Метою дослідження є вивчення правової природи юридичних категорій невизнання та оспорювання права, а також встановлення за допомогою аналізу судової практики можливості існування вищевказаних явищ у договірному праві в якості підстав для охорони та захисту майнових прав суб'єктів.

Виклад основного матеріалу. Етимологія слів «невизнання» і «оспорювання» свідчить про неоднозначність їх значень в українській мові. В 11-ти томному «Словнику української мови», створеному протягом 1970–1980 років, слово «оспорювати» має два значення: 1) висловлювати свою незгоду з ким-, чим-небудь, брати під сумнів щось; заперечувати; 2) домагатися відновлення свого права на що-небудь через суд [1, с. 782]. Під невизнанням у слов-

нику розуміється становище, коли кого-, що-небудь не визнають або не оцінюють по заслугі, належним чином [1, с. 257].

В російській мові за тлумачним словником Даля слово «оспаривать» означає «спростовувати, не погоджуватись, заперечувати, відстоювати свої переконання, бути іншої думки і доводити свою правоту». При цьому серед прикладів літературного чи повсякденного вживання цього слова фігурують цитати, що стосуються спорів між боярами відносно старшинства, володіння, вотчини [2, с. 586].

Як бачимо, слово «оспорювання» асоціюється в більшій мірі із активними діями, які породжують спір між особами, у тому числі і судовий. Невизнанням же окреслюють стан невизначеності щодо певної ситуації або особи. В обох наведених випадках виникає суперечлива ситуація щодо об'єкта невизнання чи оспорювання, тобто елемент спору наявний і при невизнанні чогось. При цьому ці два поняття є різними за своїм лексичним та юридичним значеннями.

Правовий захист у науковій літературі пов'язують переважно з примусовою діяльністю, спрямованою на поновлення порушеного права, запобігання правопорушенням та ліквідацію їх наслідків [3, с. 144]. Деякі автори прямо вказують на протиправність як на основну ознаку дій чи бездіяльності, які слугують підставами до застосування заходів правового захисту.

С. Бервено зазначає, що правовідносини захисту виникають із факту об'єктивно-протиправного діяння – порушення, невизнання чи оспорювання права [4, с. 49].

С. Алексєєв вважає, що для застосування захисту достатньо об'єктивно протиправної поведінки – того, що може бути названо «правовою аномалією» [5, с. 280–281].

Н. Малєїн вбачає підставою захисту суб'єктивного права перешкоджання носію цього права в здійсненні його повноважень або невиконання кореспондуючого обов'язку іншими особами [6, с. 93].

На нашу думку, позиція щодо протиправності як обов'язкової ознаки юридичного факту, що слугує підставою до захисту майнового права суб'єктів договірних зобов'язань, є обґрунтованою та повністю виправданою, зважаючи на завдання, мету та правову природу інституту цивільно-правового захисту суб'єктивних прав.

З огляду на вищевикладене можливо зазначити, що підставою до захисту суб'єктивного майнового права особи є лише дії чи бездіяльність виключно неправомірного характеру.

Зважаючи на відсутність ознаки протиправності в діяннях, що мають характер оспорювання чи невизнання суб'єктивного майнового права, можна констатувати, що ці категорії не можуть бути віднесені до підстав для його захисту. Разом з тим, такі правові явища мають місце в повсякденному житті, а суди щодня розглядають

цивільні справи, провадження в яких відкрите через невизнання певного права чи його оспорювання. Зазначене змушує нас встановити місце правових категорій в інститутах охорони та захисту майнових прав, а також у підгалузі договірної права в цілому.

Беззаперечним, на нашу думку, є той факт, що «невизнання» та «оспорювання» можуть бути визначені як посягання на суб'єктивні майнові права особи. Є. Качалова під «посяганням на право» розуміє «дію, що створює реальну загрозу спричинення несприятливих наслідків для правомочної особи, які у випадку їх продовження можуть призвести до істотного порушення чи припинення цього суб'єктивного права [7, с. 7]. При цьому автор розрізняє посягання на суб'єктивне цивільне право, через яке було спричинено майнову чи немайнову шкоду, а також посягання, що такої шкоди не завдало, однак створило загрозу її заподіяння [7, с. 8].

Ч. 5 ст. 55 Конституції України зазначає, що кожен має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань. Ця норма ще раз підтверджує правильність нашого висновку щодо неналежності невизнання права та оспорювання права до підстав для захисту суб'єктивного майнового права особи, оскільки в силу Основного Закону підставою захисту можуть бути лише протиправні діяння (протиправні посягання).

Аналізуючи сукупність вищевикладених наукових та практичних поглядів на сутність понять «невизнання права» та «оспорювання права», можна констатувати, що судові органи та більшість авторів наслідком невизнання і оспорювання суб'єктивних цивільних прав відмічають виникнення невизначеності в праві, що тягне за собою неможливість його повної або часткової реалізації. З такою позицією можна цілком погодитись, зважаючи, що дане явище підтверджується і практикою суспільних відносин. Ст. ст. 151–154 ЦПК України дають можливість суду за клопотанням позивача вжити заходів до забезпечення позову, яке відповідно до ч. 1 ст. 152 ЦПК України може виражатись у накладенні арешту на майно або грошові кошти, що належать відповідачеві і знаходяться в нього або в інших осіб, забороні вчиняти певні дії (наприклад, дії з відчуження нерухомого чи рухомого майна), забороню іншим особам здійснювати платежі або передавати майно відповідачеві чи виконувати щодо нього інші зобов'язання; передачею речі, яка є предметом спору, на зберігання іншим особам [8]. Вжиттям заходів забезпечення позову фактично обмежуються права власника, володільця чи користувача користуватись чи розпоряджатись наявним у них майном, а тому можна констатувати наявність певного невизначеного стану в праві: особа-власник має всю повноту правомочностей володіння, користування та розпорядження, визнаних за ним державою, при цьому та ж сама держава обмежує його в їх фактичному здійсненні; протиправність

поведінки власника-відповідача відносно прав позивача ще не доведено в суді, як і не підтверджено в судовому порядку прав особи-позивача відносно спірного майна чи майнових прав.

Вищевикладений аналіз дозволяє дійти висновку, що «невизнання права» і «оспорювання права» доцільно віднести до підстав охорони майнових прав, а не їх захисту. Загроза спричинення особі несприятливих наслідків майнового чи немайнового характеру сама по собі не може бути підставою до захисту права через відсутність таких наслідків та факту протиправності діянь. У той же час закон дозволяє особі вжити заходів щодо попередження настання майнових втрат шляхом вжиття заходів щодо охорони майна або майнових прав, що підтверджується ст. 1 Закону України «Про охоронну діяльність», яка визначає охорону майна як діяльність, спрямовану на забезпечення недоторканності, цілісності визначеного власником і належного йому рухомого і нерухомого майна, з метою запобігання та/або недопущення чи припинення протиправних дій щодо нього, для збереження його фізичного стану, припинення несанкціонованого власником доступу до нього та забезпечення здійснення власником цього майна всіх належних йому повноважень стосовно нього.

Судова практика Верховного Суду України визнає той факт, що невизнання суб'єктивного цивільного права може відбуватись у зобов'язальних (договірних) правовідносинах.

Так, 21.05.2012 Верховний Суд України в цивільній справі №6–20цс11 з підстав неоднакового застосування судом касаційної інстанції одних і тих самих норм матеріального права переглянув своє ж рішення, датоване 01.12.2010 року в справі за позовом фізичної особи-поручителя до ПАТ «КБ ПриватБанк», ТОВ «Россель» та іншої фізичної особи, що виступала боржником за кредитним договором, про визнання договору поруки припиненим [9]. Передумовою до подання заяви про перегляд стали правовідносини поручительства, що виникли на підставі договору поруки, укладеному з ПАТ «КБ ПриватБанк» для забезпечення виконання кредитного зобов'язання боржника. Підставою ж до подання позовної заяви стала відмова банку у визнанні договору поруки припиненим, після того як поручитель, згодом дізнавшись про укладення без його згоди банком та ТОВ «Россель» додаткової угоди про зміну графіка погашення кредиту, що стало причиною збільшення розміру процентів за кредитним договором на 867 462 грн., звернувся з вимогою, мотивувавши її положенням ч. 1 ст. 559 ЦК України, відповідно до якого порука припиняється з припиненням забезпеченого нею зобов'язання, а також у разі зміни зобов'язання без згоди поручителя, внаслідок чого збільшується обсяг його відповідальності.

Рішенням Кіровського районного суду м. Кіровограда від 06.04.2010, залишеним без змін ухва-

лою Апеляційного суду Кіровоградської області від 27.07.2010, позовні вимоги про визнання договору поруки було задоволено. Верховний Суд України, переглядаючи цю справу в касаційному порядку, скасував рішення судів першої і апеляційної інстанції, відмовивши в задоволенні позовних вимог. У порядку ж перегляду свого рішення, Верховний Суд України скасував своє рішення від 01.12.2010, визнавши, що у випадку, передбаченому ч. 1 ст. 559 ЦК України, звернення до суду з позовом про визнання договору поруки припиненим не є необхідним, проте такі вимоги підлягають розгляду судом у разі наявності відповідного спору. При цьому правовою позицією, сформульованою в результаті розгляду цивільної справи, стало те, що у випадку невизнання кредитором права поручителя, передбаченого ч. 1 ст. 559 ЦК України, на припинення зобов'язання за договором поруки, то таке право підлягає захисту судом за позовом поручителя шляхом визнання його права на підставі п. 1 ч. 2 ст. 16 ЦК України виходячи із загальних засад цивільного законодавства і судочинства, права особи на захист у суді порушених або невизнаних прав, рівності процесуальних прав і обов'язків сторін (ст. ст. 3, 12–15, 20 ЦК України, ст. ст. 3–5, 11, 15, 31 ЦПК України).

У цьому випадку між банком та поручителем існували зобов'язальні правовідносини, засновані на договорі поруки (що, до речі, відзначив у своїй постанові і Верховний Суд України), який містив права і обов'язки його сторін, а також на положеннях цивільного законодавства, яке регулює підстави припинення таких правовідносин. У той же час відмова банку у визнанні договору поруки припиненим була кваліфікована судом як невизнання суб'єктивного цивільного права, а не як його порушення. Причиною цього є те, що ні закон, ні договір не передбачав прямого обов'язку банку вчинити дії, які б підтверджували припинення правовідносин поруки між ним та поручителем. При цьому єдиним можливим у такому випадку способом захисту невизнаного права можливе лише визнання правовідношення поруки припиненим, з припиненням якого втрачає чинність і договір поруки. Якщо позивач обрав би способом захисту зобов'язати банк розірвати договір поруки і таким чином визнати факт його припинення, такий спосіб захисту не відповідав би законодавчим положенням ст. 6 ЦК України щодо свободи укладення договору та врегулювання його умов на свій розсуд, а також ч. 2 ст. 14 ЦК України, згідно з якою особа не може бути примушена до дій, вчинення яких не є обов'язковим для неї.

Проаналізувавши наукові погляди, етимологію слів, що відповідають досліджуваним поняттям, а також позицію Верховного Суду України і Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ вважаємо, що стан пасивної бездіяльності в більшій мірі притаманний невизнанню права, яке, на нашу думку, у договірних правовідносинах

полягає в запереченні наявності його в особі шляхом відмови у вчиненні передбачених договором певних дій, які особа, що не визнає наявності суб'єктивного цивільного права, зобов'язана або може вчиняти в цивільному правовідношенні, в якому вона перебуває.

Разом з тим, як показують приклади судової практики, існування такої підстави, як оспорювання права, у договірних відносинах є доволі спірним.

В рішенні Верховного Суду України від 15.09.2010, ухваленим ним як судом касаційної інстанції в цивільній справі № 6–25487св08 про визнання договорів дарування, купівлі-продажу акцій і договорів про відступлення права вимоги недійсними та за зустрічним позовом про визнання права власності на акції, визнання договорів дарування, купівлі-продажу акцій і договорів про відступлення права вимоги дійсними, суд зазначив, що за змістом ст. 392 ЦК України, відповідно до якої власник майна може пред'явити позов про визнання його права власності, якщо це право оспорується або не визнається іншою особою, а також у разі втрати ним документа, який засвідчує його право власності, цивільне право підлягає захисту в разі, коли сторони не перебувають між собою в зобов'язальних відносинах, при цьому має місце його реальне оспорювання учасником цивільних відносин, унаслідок чого власник майна не може належним чином реалізувати свої правомочності у зв'язку з існуванням сумнівів або претензій щодо спірного майна з боку третіх осіб. При цьому, як вказав Верховний Суд України, у контексті цієї норми закону пред'явлення первісного позову особою, яка поставила питання про визнання спірних договорів недійсними з підстав порушення переважного права інших акціонерів на придбання акцій закритого акціонерного товариства, не можна вважати подією, яка свідчить про оспорювання права ОСОБА_7, ОСОБА_8 і ОСОБА_9 на спірні акції, а тому таке право позивачів за зустрічним позовом не підлягає захисту шляхом визнання за ними права власності на спірні акції, а також визнання спірних договорів дарування, купівлі-продажу акцій і відступлення права вимоги дійсними [10]. При цьому в цій цивільній справі підставою до скасування рішення суду першої інстанції стало те, що позивачі за зустрічним позовом набули права власності на спірні акції на підставі правостановлюючих документів, які не втрачені, і суд, без належного з'ясування питання режиму власності, безпідставно повторно визнав за ними право приватної власності на це майно, що суперечить вимогам ст. 15 ЦК України.

В іншому своєму рішенні від 31.03.2010 Верховний Суд України, вирішуючи цивільну справу за позовом про визнання права власності та за зустрічним позовом про визнання права власності, поданих на підставі ст. 392 ЦК України зазначив, що в контексті цієї норми закону пред'явлення первісного позову особою, яка порушила питання про визнання права власності на спірне майно з підстав невиконання договору позики, тобто з підстав,

що не передбачені законом, і були надуманими, не можна вважати подією, яка свідчить про оспорювання права власності ОСОБА_7, а тому таке право ОСОБА_7 не підлягає захисту шляхом повторного визнання за нею права особистої приватної власності на майно, власником якого вона є. У той же час, як і в попередньому прикладі судової практики, суд першої інстанції, установивши, що ОСОБА_7 є власником спірного майна на підставі правостановлюючих документів, які не втрачені, без належного з'ясування питання режиму власності, повторно визнав за нею право особистої приватної власності на це майно [11].

З аналізу наукових поглядів, розглянутих нами вище, можна стверджувати, що оспорювання права може виражатись виключно в активних діях, спрямованих на заперечення існування певної правомочності чи суб'єктивного права в цілому, яке реалізується шляхом звернення до юрисдикційного органу. Прикладом такої ситуації може бути подання до суду позову про усунення спадкоємця за заповітом від права на спадкування.

Поясненням спірності визнання оспорювання права в договірних відносинах як підстави до захисту майнових прав її учасників може слугувати той факт, що наявність певної правомочності чи суб'єктивного права в цілому в договірних правовідносинах визначається умовами договору. Уклавши його, обидві сторони фактично погодились на наділення кожної із них певними правами та обов'язками, зробивши договір загальнообов'язковим для себе. Таким чином, кожен із контрагентів має письмовий документ, який беззаперечно підтверджує його правомочність у договірних правовідносинах.

У той же час судова практика переповнена справами про визнання різного виду договорів недійсними з підстав, передбачених ст. ст. 215–235 ЦК України. Оскільки визнання договору недійсним може здійснюватись лише судом за позовом заінтересованої особи (крім нікчемних правочинів, які є такими в силу закону, визнання їх недійсними не вимагається), а задоволення такого позову свідчить про відсутність між сторонами договірних відносин та необхідність до повернення їх до попереднього стану, може скластись враження, що формою оспорювання права в договірних відносинах є подання позову про визнання правочину недійсним. Однак такий висновок є помилковим, оскільки суперечить положенням п. 2 ч. 2 ст. 16 ЦК України, відповідно до якого визнання правочину недійсним є способом захисту цивільних прав та інтересів. Тому оспорювання правочину не може бути підставою до захисту майнового права, оскільки воно є формою такого захисту, а поняття «форма» та поняття «підстава» є різними як за етимологічним, так і за лексичним значеннями.

На нашу думку, у договірних відносинах оспорювання цивільного права або інтересу фактично є неможливим, а тому воно не може виступати ні підставою захисту, ні підставою до охорони майнових прав сторін договору.

Ч. 2 ст. 386 ЦК України містить правову підставу, що дає можливість власникові, заручившись підтримкою органів судової влади держави, захистити свої права від порушень їх у майбутньому. При цьому, як зазначає суддя Верховного Суду України С. Павловська, у власника повинні бути всі підстави вважати, що дії інших осіб неминуче призведуть до порушення його права [12, с. 134]. Відповідно до вказаної норми власник, який має підстави передбачати можливість порушення свого права власності іншою особою, може звернутися до суду з вимогою про заборону вчинення нею дій, які можуть порушити його право, або з вимогою про вчинення певних дій для запобігання такому порушенню.

Аналізуючи юридичну конструкцію статті, можна констатувати, що дії, заборонити які повинен у цьому випадку суд, не визнані цивільним законодавством забороненими для вчинення. Висновок ґрунтується на статусі чинного судового рішення, яке в силу ч. 2 ст. 13 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» є обов'язковими до виконання усіма органами державної влади, органами місцевого самоврядування, їх посадовими та службовими особами, фізичними і юридичними особами та їх об'єднаннями на всій території України [13]. Іншими словами, рішення суду має силу закону, оскільки воно обов'язкове для всіх учасників цивільних відносин, як і закон. Якщо б закон передбачав певну форму поведінки, вчинення якої не дозволяється в майнових правовідносинах, визнання повторно забороненою такої поведінки судом, по-перше, дублювало б і без того обов'язкове положення, по-друге – не мало б практичної ефективності через існування норми закону, недотримання якої вже спричиняє певні юридичні наслідки як для особи-порушника, так і для особи-власника.

Як приклад сказаного, можуть послугувати правовідносини, що випливають з договорів іпотеки. Згідно з ч. 3 ст. 9 Закону України «Про іпотеку» іпотекодавець має право виключно на підставі згоди іпотекодержателя: зводити, знищувати або проводити капітальний ремонт будівлі (споруди), розташованої на земельній ділянці, що є предметом іпотеки, чи здійснювати істотні поліпшення цієї земельної ділянки; передавати предмет іпотеки в наступну іпотеку або відчужувати його [14]. Тобто зі змісту норми вбачається, що без згоди іпотекодавця такі дії для вчинення іпотекодержателем заборонені. У випадку ухвалення рішення суду про заборону до вчинення таких дій, це жодним чином не надасть іпотекодавцю додаткових гарантій захисту його права власності, оскільки не внесе в існуючі правовідносини нових механізмів для цього.

Аналогічний приклад можна привести і відносно зобов'язання особи до вчинення певних дій для запобігання такому порушенню. Відповідно до ч. 1 ст. 9 Закону України «Про іпотеку» при користуванні пред-

метом іпотеки іпотекодавець повинен не припускати погіршення стану предмета іпотеки та зменшення його вартості понад норми його звичайної амортизації (зносу). Зобов'язання особи до вчинення конкретних дій судовим рішенням буде дублюванням вищевказаної норми закону.

На нашу думку, характер позову, передбаченого частиною другою ст. 386 ЦК України є більше охоронним, аніж захисним, а тому визнати загрозу порушення цивільного права як підставу до його захисту буде помилковим.

З урахуванням вказаних положень вважаємо за доцільне назву Глави 29 Цивільного кодексу України викласти в редакції: «Охорона і захист права власності», до якої входять досліджені нами норми ст. 386 ЦК України.

Висновки. Таким чином, підставами до захисту майнових прав фізичних та юридичних осіб у сфері договірних зобов'язань можна назвати порушення договірних зобов'язань, що виражається в невиконанні або неналежному виконанні стороною договору покладених на неї умовами договору або положенням чинного законодавства обов'язків. Порушення як підстава до захисту майнового права в договірному праві має форму бездіяльності суб'єкта, що полягає в невчиненні обов'язкових для сторони та визначених договором чи законом дій у повному обсязі або частково.

Підставою до охорони майнових прав фізичних та юридичних осіб у договірному праві є невизнання певного права особи, що можна визначити як заперечення наявності його в сторони договору шляхом відмови у вчиненні передбачених договором певних дій, які особа, що не визнає наявності суб'єктивного цивільного права, зобов'язана або може вчиняти в цивільному правовідношенні, в якому вона перебуває. Оспорювання цивільного права в договірних відносинах або інтересу фактично є неможливим, а тому воно не може виступати ні підставою захисту, ні підставою до охорони майнових прав сторін договору.

Список використаної літератури

1. Словник української мови в 11 т. / под. ред. В.О. Винника, Л.А. Юрчука. – К. : «Наукова думка», 1974. – Т. 5 : Н-О. – 840 с.
2. Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка в 4-х томах / Даль В. И. – М. : Олма-Пресс, 2001. – Т. 2 : И-О. – 672 с.
3. Мацегорін О.І. Поняття та зміст захисту цивільних прав / О.І. Мацегорін // Часопис Київського університету права. – 2013. – № 3. – С. 143–147.
4. Бервено С. Загальні засади цивільної відповідальності за порушення договірних зобов'язань / С. Бервено // Юридична Україна. – 2006. – № 5. – С. 47–53.
5. Алексеев С.С. Общая теория права: в 2 т. / С.С. Алексеев. – М. : Юрид. лит., 1982. – Т. 1. – 360 с.

6. Малеин Н.С. Гражданский закон и права личности в СССР / Н.С. Малеин. – М. : Юрид. лит., 1981. – 216 с.

7. Качалова Е.Ю. Защита субъективных гражданских прав от посягательств (гражданско-правовой аспект) : дис. ... канд. юрид. наук / Е.Ю. Качалова. – Краснодар, 2008. – 191 с.

8. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 № 1618–IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>.

9. Постанова Верховного Суду України від 21.05.2012 у справі №6–20цс11 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/24704776>.

10. Рішення Верховного Суду України від 15.09.2010 у справі № 6–25487св08 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/11423876>.

11. Рішення Верховного Суду України від 31.03.2010 у справі № 6–24193св09 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/8902793>.

12. Григор'єва Л.І., Павловська С.В. Застосування судами законодавства про право власності при розгляді цивільних справ: науково-практичний коментар. Практика Верховного Суду України з питань захисту права власності / Л.І. Григор'єва, С.В.Павловська. – К. : Істина, 2014. – 344 с.

13. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 07.07.2010 № 2453–VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2453-17>.

14. Про іпотеку : Закон України від 05.06.2003 № 898–I [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/898-15>.

